

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03

Національного університету «Одеська юридична академія»

65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

опонента – доктора юридичних наук, доцента **Блажівської Наталії Євгенівни** на дисертацію **Чванкіна Сергія Анатолійовича** на тему:
«Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. Сучасну епоху не даремно називають інформаційною. Цінність інформації та інформаційних технологій постійно зростає. Найбільші та найприбутковіші корпорації в світі - це вже не нафтові гіганти, а ті, які пов'язані з інформаційними технологіями. Спеціаліст з ІТ – наразі одна з найбільш затребуваних та найкраще оплачуваних професій. Інформаційні технології, різні допоміжні електронні пристрої, так звані гаджети досить швидко стали звичною частиною нашого повсякденного життя, і ми вже не можемо відмовитись від їх використання ні в побуті, ні в професійній діяльності. Інформаційні технології проникли в усі сфери суспільного життя, не оминувши й судочинство.

Під час судових процесів усе частіше виникає потреба використання в доказовій діяльності інформації, що існує в електронній формі: електронних документів, електронних фотографій, звуко- та відеозаписів, інформації з різних електронних реєстрів тощо. Утім як законодавство, так і судова практика не встигають за тими швидкісними змінами, що відбуваються в інформаційному суспільстві у зв'язку з появою нових технологій та технічних пристроїв. Це призводить до виникнення прогалин та колізій у нормах законодавства, виникнення різних підходів до застосування судами одних і

тих самих правових норм та оцінки електронних доказів. Вказане свідчить, що ґрунтовні наукові дослідження за темою «Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти», безумовно, на часі.

Актуалізує тему дисертаційного дослідження С.А. Чванкіна й ситуація з пандемією COVID-19, що призвела до безпрецедентних карантинних заходів у світі та майже спричинила колапс судової системи, яка змушена була терміново переходити на незвичний для неї дистанційний порядок розгляду справ з використанням інформаційних технологій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Структура дисертації відповідає окресленій автором загальній концепції наукового дослідження відповідно до визначених завдань, що отримало вияв у логічно побудованому викладенні матеріалу, завдяки чому дисертація створює враження комплексного та завершеного наукового дослідження.

Переважна більшість наукових висновків, положень і рекомендацій дисертаційного дослідження С.А. Чванкіна є достатньо аргументованими, їх достовірність обумовлена тим, що робота ґрунтується на широкій джерельній базі, до якої входять праці як вітчизняних так і закордонних науковців, аналізі значної кількості матеріалів судової практики, зокрема практики Європейського суду з прав людини, з використанням сучасної методології юридичної науки, що характеризується вдалим поєднанням загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Дисертантом враховано новітні тенденції розвитку вітчизняного законодавства, а також проаналізовано значний обсяг положень законодавства та судової практики іноземних держав.

Обґрунтованість наукових положень і висновків, викладених у дисертації, підтверджується правильним формулюванням об'єкта та предмета дисертаційного дослідження, логікою постановки мети й завдань, комплексністю окреслення проблемних питань, обраною концепцією розкриття теми. Сформульовані науково-теоретичні положення нерідко

оцінюються автором з позицій можливості їх практичного застосування, у зв'язку з чим в роботі використано велика кількість прикладів з судової практики.

Аналіз змісту роботи, достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження зумовлена, насамперед, тим, що дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем впровадження інформаційних технологій у доказування у цивільному процесі України в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та глобалізаційних процесів.

Перший розділ роботи є методологічною основою всього дослідження, адже у ньому автор не лише докладно розкрив сутність тих методів, прийомів наукового пізнання, які ним були використані під час проведення власного наукового дослідження, а й проаналізував наявні в юридичній науці підходи до вивчення розвитку наукової думки про інформаційні технології у доказуванні та на цій основі зробив виважений вибір власного напрямку дослідження даної проблематики.

Варто відмітити, що вивчаючи питання правового регулювання застосування інформаційних технологій у доказуванні в цивільному процесі дисертант не лише ретельно проаналізував у історичний розвиток положення вітчизняного законодавства у сфері впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у різні сфери суспільного життя, зробивши, звичайно, основний акцент на судочинстві та окресливши як позитивні риси, так і недоліки норм українських законів, що регламентують функціонування електронного суду взагалі та використання електронних доказів у процесі судового доказування, зокрема, але й докладно охарактеризував положення міжнародно-правових актів, актів Європейського Союзу та Ради Європи, рішень Європейського суду з прав людини, що містять доволі прогресивні положення щодо електронного судочинства та електронних доказів, які варто

було б імплементувати до законодавства України та вітчизняної судової практики.

Доволі важливі та навіть глобальні питання підняті дисертантом у другому розділі роботи. Серед таких питань: проблема підвищення ефективності та швидкості розгляду цивільних справ завдяки повсюдному запровадженню в судах інформаційних технологій, здійсненню значної кількості процесуальних дій в електронній формі; удосконалення порядку використання електронних доказів у процесі судового доказування; проблема використання штучного інтелекту при розгляді та вирішенні цивільних справ тощо.

Можна відзначити як важливі положення наукової новизни те, що автором визначено основні передумови впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій та етапи впровадження окремих елементів електронного судочинства у судах різних країн. При цьому дисертант правильно зазначає, що цифровізація судочинства не є самоціллю або просто модним віянням часу, а має сприйматися саме як спосіб удосконалення процесуальних форм вирішення судових справ (стор. 217).

Неабияку цінність для розвитку юридичної науки та практики мають результати спостережень автора за процесом поступового впровадження елементів, систем електронного суду та Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в Україні, здійснений ним аналіз проблем їх практичного застосування в судовій діяльності як особи, безпосередньо дотичної до багатьох із цих процесів (стор. 101-154).

Не залишилися поза увагою науковця й новації, що стосуються використання інформаційних технологій в процесі альтернативного врегулювання спорів (онлайн вирішення спорів, онлайн-медіація тощо), що активно розвиваються та є сучасним світовим трендом. Будучи альтернативою традиційній судовій процедурі захисту права, процедури АВС є більш гнучкими та нерідко задають напрямки розвитку, за якими в подальшому рухається й судовий процес (стор. 18, 142-149).

Схвальної оцінки заслуговує прагнення автора розглянути вплив інформаційних технологій на судочинство у світлі принципів цивільного процесу, зміст яких не може звужуватись, а дія обмежуватись унаслідок запуску в роботу тих чи інших елементів системи електронного суду (стор. 154-204).

Автор слушно наголошує на тому, що в умовах економічної кризи та істотної фінансової нерівності громадян, відсутності доступу до інформаційних технологій найменш забезпечених верств населення, норми права повинні закріплювати не тільки єдині правила використання інформаційних технологій, які поширюють свої дію на невизначене коло осіб, а й гарантії рівності в процесі для осіб, які не використовують інформаційні технології. Тому наразі лише поєднання та паралельне й рівноправне використання у практиці судів електронних та традиційних процесуальних засобів забезпечуватиме дотримання принципу рівності всіх перед законом та судом і доступність правосуддя для тих, хто не має змоги скористатися електронними ресурсами звернення до суду та приймати участь в судових засіданнях в онлайн-режимі.

Можна погодитись з дослідником у тому, що серед усіх принципів найбільш відчутний вплив інформаційних технологій зазнав саме принцип гласності судового процесу, адже інформаційні технології значно полегшують отримання інформації про хід розгляду справ. Автор вірно акцентує увагу на тому, що вразливим моментом впровадження інформаційних технологій у судову діяльність є більш широкі можливості для здійснення неправомірного доступу до персональних даних осіб. Тому він цілком слушно, з одного боку, пропонує дещо змінити наявні підходи щодо можливості онлайн-трансляції судових засідань, а з іншого – стверджує про важливість та корисність онлайн-трансляцій судових засідань у резонансних справах, які активізують науковий професійний дискурс навколо важливих подій у житті суспільства, посилюють транспарентність судової влади та сприяють підвищенню довіри населення до суду. Висловлюючи власну позицію не лише як науковця, а й як професійного

судді з великим досвідом, автор стверджує, що «судді не проти критики, але така критика має бути об'єктивною та не має чинити тиск на суд, що, на жаль, сьогодні має місце в ЗМІ». А тому він справедливо наполягає на неприпустимості підміняти законні форми громадянського контролю за судовою системою недобросовісним впливом на неї, наводячи приклади вирішення даної проблеми в інших розвинених країнах, зокрема, в Сингапурі. Багато уваги науковець приділив практиці обговорення діяльності судів у ЗМІ та соціальних мережах (стор. 160-183).

Як істотні положення наукової новизни можна розглядати окреслені дисертантом найважливіші, на його думку, небезпеки впровадження інформаційних технологій у судочинство. Зокрема, науковець вказав на можливі зловживання учасниками судового процесу своїми правами під час дистанційної участі в судовому засіданні. Також він пропонує здійснити законодавчу регламентацію правил поведінки учасників процесу засобами відеоконференцзв'язку. Описуючи проблему так званого «флеш правосуддя», науковець абсолютно правий у тому, що використання під час складення судових рішень шляхом звичайного копіювання текстів, наданих суду, навіть без будь-якої обробки ставить під сумнів сам факт здійснення правосуддя (стор. 215-217).

Автором сформульовано амбітну та дуже благородну мету, з якою неможливо не погодитись - перетворення судів на установи, які оперують найактуальнішими інноваційними технологіями, задля підвищення відкритості, ефективності та доступності суду, без втрати у дотриманні основних засад судочинства, які є запорукою справедливості судочинства (стор. 219).

У третьому розділі дисертант безпосередньо розглядає питання впливу розвитку інформаційних технологій на судове доказування. Цілковито правильною є думка автора про те, що доктринальні положення юридичної науки, що стосуються судового доказування, повинні не гальмувати, а навпаки сприяти впровадженню новітніх технологій у процес судового доказування

для полегшення та підвищення ефективності доказової діяльності процесуальних суб'єктів.

Аналізуючи властивості електронних доказів, вчений вірно відзначає, що різноманітність електронних доказів дозволяє значно диверсифікувати джерела доказової інформації, вони надають більш повну та точну інформацію про обставини справи та є набагато переконливішими за традиційні засоби доказування. Тому вони повинні широко використовуватись у судовій практиці без зайвого формалізму та упередженого ставлення з боку суддів. Автором навіть спрогнозовано, що електронні докази з часом стануть основним видом доказів у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Водночас в роботі справедливо звертається увага на таку особливість електронних даних як їх легка змінюваність, що підвищує значення експертних досліджень у процесі судового доказування, яке здійснюється з використанням електронних доказів.

Не можна обійти увагою й внесок автора у вдосконалення категоріального апарату юридичної науки, зокрема, через формулювання визначення поняття «електронні докази», що розглядається в роботі у двох аспектах: як субінститут цивільного процесуального права та як один з видів засобів доказування у цивільному процесі. Дослідник ретельно проаналізував ознаки та особливості електронних доказів та сформулював низку важливих рекомендацій щодо створення та використання в судовому процесі копій електронних доказів, удосконалив класифікацію електронних доказів. Так, наприклад, досить цінними та новими для юридичної науки є висновки автора щодо переваги у доказовій силі електронних над паперовими копіями електронних доказів.

Неабияке значення як для юридичної науки, так і для судової практики є висновки та рекомендації науковця щодо використання в процесі судового доказування та оцінки судами таких складових електронних доказів як електронний підпис, електронна печатка та електронна позначка часу.

Науковцем надано цілу низку практичних рекомендацій щодо збирання, дослідження та оцінки кожного з видів електронних доказів.

У четвертому розділі роботи докладно описано процесуальні особливості збирання, дослідження та оцінки електронних доказів.

Важливим положенням наукової новизни є зроблений дисертантом висновок про те, що веб-сторінка може бути використана як доказ у суді у випадках, коли для правильного вирішення цивільної справи по суті для суду важливо встановити, окрім іншого, факт поширення відповідної інформації в мережі Інтернет. Тому що, як правило, суд цікавлять не лише самі дані з мережі Інтернет, а й факт їх перебування у вільному доступі, адже позивачі переважно звертаються до суду у зв'язку з тим, що йому було заподіяно шкоди самим фактом поширення відповідної інформації в мережі Інтернет. В іншому разі відповідні електронні дані не матимуть для суду доказової цінності, крім випадків, коли до суду надається інформація з офіційних веб-сайтів, яка розміщується на них саме з метою доведення цієї інформації до відома широкого кола осіб. В роботі міститься й ціла низка практичних рекомендацій щодо використання в процесі судового доказування інформації з смс-повідомлень, месенджерів, електронної пошти та соціальних мереж. Важливим здобутком є й положення дисертації, що стосуються перевірки електронних доказів за допомогою висновків судової судової комп'ютерно-технічної експертизи. Автором надано визначення даного виду експертизи, окреслено її предмет, об'єкт (об'єкти) і завдання. Вказано відмінності між висновками судової комп'ютерно-технічної експертизи та так званими експертними висновками, які надавалися департаментом «Центр компетенції» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес».

П'ятий розділ має більш практичне спрямування, адже в ньому охарактеризовано вплив інформаційних технологій на судове доказування в окремих категоріях цивільних справ, які розглядаються в порядку позовного та наказного провадження.

У висновках логічно та концентровано викладено основні результати проведеного дисертаційного дослідження.

Викладення основних положень дисертації в опублікованих працях.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображені у 53 публікаціях, у тому числі 1 одноособовій монографії, 1 монографії у співавторстві, 18 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 4 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, тезах 29 доповідей та наукових повідомлень на різних наукових заходах.

Кількість та обсяг наукових публікацій, здійснених автором за темою дисертаційного дослідження відповідає встановленим вимогам та є цілком достатнім для того, щоб констатувати належну апробацію отриманих наукових результатів.

Рекомендації щодо використання результатів та висновків дисертації.

Висновки та пропозиції, сформульовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань вчення про судові рішення в цивільному процесі; правотворчій діяльності – для підготовки проектів законів про внесення змін та доповнень до актів чинного цивільного процесуального законодавства України з метою вдосконалення впровадження інформаційних технологій у доказування у цивільному процесі; правозастосовній діяльності – при розгляді судами цивільних справ, ухваленні та проголошенні рішень та постанов, видачі судових наказів та постановленні ухвал у цивільному судочинстві; навчальному процесі – при викладенні курсів «Цивільний процес», «Новітня доктрина цивільного процесуального права», «Докази та доказування», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження до дисертації.

Позитивно оцінюючи проведену роботу, віддаючи належне її високому рівню, неабиякому теоретичному та практичному значенню, все ж варто зазначити й деякі дискусійні моменти, що у ній містяться.

1. Не можна погодитися з думкою автора про те, що зведення інформатизації судочинства лише до звернення до суду в електронній формі тобто спрощення звернення до суду призведе до збільшення кількості справ, що, в свою чергу, призведе до надмірного навантаження на суддів та зростання судових помилок, а тому замість доступу до правосуддя отримаємо, навпаки, несправедливі судові рішення (стор. 210, 217, 392). Звернення до суду в електронній формі лише економить час, однак навряд чи принципово вплине на кількість таких звернень, адже основним стримуючим фактором для сутяжників є розмір судового збору та інших судових витрат, а не складність процесу подання заяви.

2. Досить спірним вбачається твердження дисертанта про те, що інформаційні технології, перш за все, мають бути спрямовані на спрощення роботи суддів, а не на спрощення судової процедури (стор. 218, 393). Адже інформаційні технології повинні сприяти оптимізації роботи усіх процесуальних суб'єктів, а не лише суду. Спрощення судової процедури також може бути корисним до тієї міри, поки таке спрощення не завдає шкоди правосуддю та виконанню основного завдання цивільного судочинства.

3. У своїй роботі дисертант пропонує надати суддям відкритий доступ до всіх або більшості електронних державних реєстрів для отримання звідти інформації про обставини справи (стор. 224, 393). Чи не спричинить це ризиків зловживання з боку суддів або їх помічників такими широкими можливостями отримання інформації, чи не спричинить це витіку конфіденційної інформації, персональних даних про осіб тощо?

4. Додаткової аргументації потребує висновок автора про те, що метадані не варто розглядати як окремий самотійний вид електронних доказів, адже таке твердження суперечить положенням ч. 1 ст. 100 ЦПК України (стор. 253, 269, 295-297 тощо).

5. Збагатило б роботу автора дослідження можливість використання WIPO PROOF, онлайн-послуги Всесвітньої організації інтелектуальної власності, яка дозволяє отримати цифровий відбиток будь-якого файлу з відміткою дати і часу, що підтверджує існування даного файлу в конкретний момент часу.

6. Недостатньо уваги, на нашу думку, в роботі приділено увагу ідентифікації учасників електронних комунікацій із судом та, взагалі, ідентифікації учасників цивільного обороту. З одного боку, інформаційні технології повинні відповідати високим очікуванням надійності і безпеки, але необхідно враховувати поширеність в суспільстві інших способів забезпечення надійності електронних документів. Запровадження надмірно складних способів підтвердження автентичності електронних документів в цивільному процесі, може звести нанівець всі очікувані переваги від використання інформаційних технологій.

7. Варто додатково пояснити зміст сформульованого автором визначення презумпції достовірності електронного доказу, відповідно до якої, на думку науковця, електронні докази мають бути контролепридатними та доступними для розуміння. За усталеним підходом законна презумпція - це певне закріплене у законі припущення, яке приймається судом, поки не доведено протилежного. Однак не зовсім зрозуміло, про яке саме припущення йдеться у даному випадку (стор. 17, 230).

Тим не менше, вказані критичні зауваження, побажання та рекомендації носять дискусійний характер та жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження С.А. Чванкіна, не заперечують наукової новизни і обґрунтованості переважної більшості його положень та висновків.

Автореферат дисертації відображає основний зміст, висновки та пропозиції, сформульовані у дисертаційній роботі. Автореферат не містить положень, які не отримали належного висвітлення у дисертаційній роботі.

Дисертаційна робота та автореферат оформлені відповідно до вимог МОН України.

Загальний висновок. Дисертаційна робота на тему «Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти» виконана на високому науково-теоретичному рівні, є самостійним, завершеним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково-обґрунтовані висновки, які є істотним внеском автора у подальший розвиток юридичної науки.

Зміст дисертації С.А. Чванкіна відповідає спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, за якою вона представлена до захисту, та відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, які ставляться до написання докторських дисертацій, а її автор – Чванкін Сергій Анатолійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, доцент,

суддя Касаційного адміністративного суду

у складі Верховного Суду

Н.С. БЛАЖІВСЬКА

